

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

AKADEMIK A. R. MUHAMMADJONOV ILMIY MEROSIDA TARIXIY TAFAKKUR VA MILLIY QADRIYATLAR MASALASI

Abdumatov Alisher Axmatkulovich

Guliston davlat universiteti, o'qituvchi.

e-mail: abdumatovalisher@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3080-7039>

Annotatsiya.

Maqolada akademik A. R. Muhammadjonovning ilmiy merosida tarixiy tafakkur, milliy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglash masalalarining yoritilishi tahlil qilinadi. Olimning Amir Temur va temuriylar davri, qadimgi shaharlar tarixi, tarixiy manbalar, toponimika hamda moddiy va ma'naviy madaniyatga oid tadqiqotlari misolida tarixiy bilimning jamiyat ma'naviy hayotidagi o'rni ko'rsatiladi. Shuningdek, tarixiy manbalarni qiyosiy o'rganish, o'tmish tajribasini xolis talqin qilish va tarixiy merosni yosh avlod tarbiyasi bilan bog'lashning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: A. R. Muhammadjonov, tarixiy tafakkur, milliy qadriyatlar, milliy o'zlikni anglash, tarixshunoslik, manbashunoslik, Amir Temur, tarixiy meros.

ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ АКАДЕМИКА А. Р. МУХАММАДЖОНОВА

Абдуматов Алишер Ахматкулович

Гулистанский государственный университет, преподаватель.

Аннотация.

В статье анализируется освещение вопросов исторического мышления, национальных ценностей и национального самосознания в научном наследии академика А. Р. Мухаммаджонова. На примере исследований учёного, посвящённых эпохе Амира Темура и Тимуридов, истории древних городов, историческим источникам, топонимике, а также материальной и духовной культуре, раскрывается роль исторического знания в духовной жизни общества. Кроме того, рассматривается значение сравнительного изучения исторических источников, объективной интерпретации исторического опыта и взаимосвязи исторического наследия с воспитанием молодого поколения.

Ключевые слова: А. Р. Мухаммаджонов, историческое мышление, национальные ценности, национальное самосознание, историография, источниковедение, Amir Temur, историческое наследие.

THE ISSUE OF HISTORICAL THINKING AND NATIONAL VALUES IN THE SCHOLARLY LEGACY OF ACADEMICIAN A. R. MUHAMMADJONOV

Abdumatov Alisher Axmatkulovich

Gulistan State University, Lecturer.

Abstract.

The article analyzes the representation of historical thinking, national values, and national identity in the scholarly legacy of Academician A. R. Muhammadjonov. Drawing on the scholar's research on Amir Temur and the Timurid era, the history of ancient cities, historical sources, toponymy, and material and spiritual culture, the article highlights the role of historical knowledge in the spiritual life of society. Furthermore, it explores the importance of the comparative study of historical sources, the objective interpretation of past experiences, and the connection between historical heritage and the education and upbringing of the younger generation.

Keywords: A. R. Muhammadjonov, historical thinking, national values, national identity, historiography, source studies, Amir Temur, historical heritage.

Kirish. Tarixiy tafakkur jamiyatning o'z o'tmishi, buguni va kelajagi haqidagi tasavvurlarini shakllantiruvchi muhim omillardan biridir. Tarixni o'rganish faqat o'tmishda yuz bergan voqealarni bayon qilish bilan cheklanmaydi; u tarixiy jarayonlarning sabab va oqibatlarini anglash, jamiyat taraqqiyotidagi uzviylikni ko'rish hamda to'plangan tajribadan xulosa chiqarish imkonini beradi. Shu ma'noda tarixiy bilim milliy o'zlikni anglash va qadriyatlarga ongli munosabatni qaror toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sh. M. Mirziyoyev milliy tarixni, ayniqsa, yoshlarga milliy ruhda yetkazish, o'tmishdagi yutuq va kamchiliklardan saboq chiqarish zarurligini ta'kidlaydi [1, 288-b.]. N. Jo'rayev ham o'zlikni anglash jarayoni o'tmishni o'rganish va ajdodlar hayotiga qiziqishdan boshlanishini qayd etadi [2, 19-b.]. Bu fikrlar tarixshunoslik oldida nafaqat ilmiy, balki ma'rifiy vazifalar ham turganini ko'rsatadi.

O'zbekiston tarixshunosligida ushbu yo'nalishga hissa qo'shgan olimlardan biri tarix fanlari doktori, akademik A. R. Muhammadjonovdir. Uning ilmiy merosi tarixshunoslik va manbashunoslikdan tortib, arxeologiya, qadimgi

shaharlar, sug'orma dehqonchilik va irrigatsiya tarixi, toponimika hamda madaniy meros masalalarigacha bo'lgan keng qamrovli mavzularni o'z ichiga oladi. Mazkur maqolaning maqsadi — olimning ayrim asarlari misolida tarixiy tafakkur va milliy qadriyatlar masalasining ilmiy merosidagi o'rnini tahlil qilish.

A. R. Muhammadjonovning ilmiy yondashuvida tarixiy manbalarga murojaat qilish va ularni qiyosiy tahlil etish muhim o'rin tutadi. Tarixiy shaxslar va davlatlar faoliyatini o'rganishda yozma manbalar, arxeologik ma'lumotlar va tarixiy-madaniy dalillarni o'zaro solishtirish o'tmishni bir yoqlama talqin qilishning oldini oladi. Olimning ilmiy merosini o'rganish ham tarixiy bilimning ishonchiligi dalillarni tanlash, manbaning kelib chiqishi va mazmunini hisobga olish bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Muhammadjonovning «Tarix falsafasi — ma'naviyat ko'zgusi» asarida tarixiy xotira, madaniy meros va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi aloqalarga e'tibor qaratilgan [6]. Asarda tarixiy atamalar, shahar va qishloq nomlari, mahalla nomlari, hashar va to'y-marakalar kabi an'analarning jamiyat hayotidagi o'rnini haqida mulohazalar keltiriladi. Bunday mavzular tarixni faqat siyosiy voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki kundalik hayot, jamoaviy xotira va madaniy tajriba bilan bog'liq hodisa sifatida anglashga yordam beradi. Toponimlar va tarixiy atamalarni o'rganish orqali muayyan hududning o'tmishi, aholi turmush tarzi va madaniy aloqalari haqida ma'lumot olish mumkin. Biroq bunday ma'lumotlarni talqin qilishda atamaning shakli bilangina cheklanmay, yozma manbalar, tarixiy muhit va boshqa dalillar bilan qiyoslash zarur. Shu jihatdan olim merosidagi tarixiy tafakkurga oid qarashlar manbalarga tanqidiy munosabat va dalillarga tayanish tamoyillari bilan ahamiyatlidir.

A. R. Muhammadjonovning Amir Temur va temuriylar davriga bag'ishlangan ishlari uning ilmiy merosida alohida o'rin egallaydi. «Temur va temuriylar saltanati» hamda Q. Rajabov bilan hammualliflikda yozilgan «Amir Temur (Tarix va shaxs)» asarlarida mazkur davrning davlatchilik tarixi va Amir Temur shaxsining tarixiy o'rnini yoritilgan [3; 4]. Ushbu mavzularni o'rganishda davlatning markazlashuvi, boshqaruv tizimi, harbiy-siyosiy jarayonlar, shaharsozlik va madaniy hayot kabi yo'nalishlarni birgalikda ko'rib chiqish muhim. Olim Amir Temur davri tarixini yoritishda Ibn Arabshohning «Ajoib al-maqdur fi tarixi Taymur», Rui Gonsales de Klavixoning Samarqandga sayohat kundaligi, shuningdek, boshqa tarixiy asarlardagi ma'lumotlarga tayanadi. Turli mualliflarning asarlarini qiyoslash tarixiy shaxs va voqealarga oid xabarlarining xususiyatlarini aniqlash, ularni o'z davrining siyosiy va madaniy sharoitida tushunishga imkon beradi. Bunda manbalar mualliflarining nuqtayi nafari va asarlar yaratilgan sharoitini inobatga olish muhim hisoblanadi.

Amir Temur davrida Movarounnahr va Xurosonda davlat boshqaruvi, shaharsozlik, obodonchilik va ilm-fan taraqqiyoti bilan bog'liq jarayonlar yuz bergan. Samarqand, Kesh (Shahrisabz), Buxoro va Hirot kabi markazlarning tarixini o'rganish siyosiy hokimiyat, iqtisodiy hayot va madaniy muhit o'rtasidagi munosabatlarni ochib beradi. Shu bilan birga, bu jarayonlarni tarixiy dalillar asosida tahlil qilish davrni faqat ideallashtirish yoki bir tomonlama baholashdan saqlaydi. Muhammadjonovning «Qadimgi Toshkent» asari ham shahar tarixi va arxeologik merosni o'rganish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir [5]. Qadimgi shaharlar tarixi aholi yashash manzillari, hunarmandchilik, savdo, mudofaa inshootlari va madaniy aloqalar haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Arxeologik ma'lumotlarni yozma manbalar bilan birga o'rganish tarixiy jarayonlarning moddiy asoslarini aniqlash va ularni kengroq kontekstda talqin qilish imkonini beradi.

Olimning qadimgi shaharlar tarixiga oid izlanishlari ham tarixiy xotiraning moddiy asoslarini ochishga xizmat qiladi. A. Abdumotov maqolasida Buxoro shahri va Poykent yodgorligiga oid arxeologik tadqiqotlar alohida tahlil qilinib, ularning vohada shahar madaniyatining shakllanishi hamda shaharsozlik jarayonlarini yoritishdagi ahamiyati ko'rsatilgan. Shuningdek, Buxoro shahrining 2500 yillik tarixini arxeologik dalillar orqali asoslashda Muhammadjonov tadqiqotlarining o'rnini qayd etilgan [7, 9–10-b.]. Bu yo'nalishda shaharni faqat siyosiy markaz sifatida emas, balki hunarmandchilik, savdo, sug'orish, madaniy aloqalar va aholi turmush tarzi mujassamlashgan tarixiy makon sifatida o'rganish muhimdir. Arxeologik ashyolar va shahar xarobalariga oid ma'lumotlar yozma manbalar bilan solishtirilganda, tarixiy tasavvurning daliliy asosi mustahkamlanadi. Natijada qadimgi shaharlarga nisbatan milliy faxr tuyg'usi ilmiy asoslangan tarixiy bilim bilan uyg'unlashadi.

Tarixiy tafakkurni yosh avlodga yetkazishda olimning ta'lim sohasidagi faoliyati ham diqqatga sazovor. Muhammadjonovning oliy ta'lim talabalari uchun yaratgan «O'zbekiston tarixi» darsligi va umumta'lim maktablarining 7-sinfi uchun tayyorlangan o'quv qo'llanmasi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, maktab darsligi o'zbek tilidan tashqari qirg'iz, qozoq, turkman va tojik tillariga tarjima qilingani ta'kidlanadi [8, 19–20-b.]. Bu fakt tarixiy bilimning keng o'quvchilar qatlamiga yetkazilishi, mintaqa xalqlarining umumiy o'tmishi haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda ta'lim adabiyotlarining o'rnini ko'rsatadi. Biroq darsliklar orqali tarixiy xotirani mustahkamlash jarayonida manbalarga asoslanish, xronologik izchilik va turli qarashlarga hurmat kabi ilmiy mezonlar saqlanishi zarur. Shu ma'noda Muhammadjonovning ilmiy va pedagogik faoliyati tarixiy bilim, milliy o'zlikni anglash va tadqiqot madaniyati o'rtasidagi uzviy aloqani namoyon etadi.

Muhammadjonov ilmiy merosining yana bir muhim jihati uning ilmiy maktab va ustoz-shogird an'analari bilan bog'liq faoliyatidir. Olimning Buxoro arxeologiya maktabini shakllantirish, ekspeditsiyalar tashkil etish, tarixchi va arxeolog kadrlar tayyorlash hamda ilmiy an'analarni davomiylikni ta'minlashdagi xizmatlari maxsus tadqiq etilgan [7, 9–10-b.]. Maqolada uning rahbarligida 30 dan ortiq fan doktorlari va fan nomzodlari tayyorlangani ham qayd etiladi [7, 7-b.]. Bu ma'lumotlar ilmiy merosning faqat nashr etilgan kitoblar va maqolalardan iborat emasligini ko'rsatadi: tadqiqot usulini keyingi avlodga o'tkazish, dala tadqiqotlarini tashkil etish, manbalarga tanqidiy yondashuvni o'rgatish ham ilm-fan taraqqiyotining muhim tarkibiy qismidir. Demak, olim faoliyatida milliy qadriyatlar masalasi tarixiy merosni o'rganish bilangina cheklanmay, ilmiy an'analarni asrab-avaylash va davom ettirish amaliyotida ham namoyon bo'ladi.

Qadimgi sug'orish tizimlariga bag'ishlangan tadqiqotlar milliy qadriyatlar tarixini o'rganishda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, voha aholisining dehqonchilik tajribasi, suvdan jamoaviy foydalanish amaliyoti va irrigatsiya inshootlarini saqlash bilan bog'liq mehnat an'analari moddiy madaniyat bilan ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi

bog'liqlikni ochib beradi. Abdumotov tadqiqotida Muhammadjonov Quyi Zarafshon sug'orish tarmoqlarining taraqqiyotini aholi manzilgohlarining shakllanishi, sug'orma dehqonchilik madaniyati va voha xo'jalik hayotidagi o'zgarishlar bilan uzviy bog'liqlikda o'rgangani ta'kidlangan [7, 9–10-b.]. Shu asosda suv inshootlarini faqat texnik qurilma sifatida emas, balki o'tmish jamiyatlarining uyushqoqligi, tabiiy sharoitga moslashuvi va jamoaviy mehnat tajribasini aks ettiruvchi tarixiy manba sifatida talqin qilish mumkin. Bunday yondashuv milliy qadriyatlarni mavhum tushunchalar darajasida emas, balki aniq xo'jalik faoliyati va tarixiy muhit bilan bog'lab o'rganish imkonini beradi.

A. R. Muhammadjonov ilmiy merosida tarixiy tafakkurning shakllanishini uning ilmiy faoliyati bosqichlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqish muhim. A. Abdumotov tadqiqotida olimning ilmiy yo'li tarixiy manbashunoslikdan irrigatsiya tarixi, arxeologiya va tarixiy toponimikagacha kengayib borganini qayd etiladi. Xususan, 1955-yilda Yahyo G'ulomov rahbarligida Buxoroning XIX asrning 20–50-yillarida Rossiya bilan aloqalariga oid manbalar bo'yicha nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilishi uning yozma hujjatlarni tanqidiy o'rganish borasidagi dastlabki izlanishlarini belgilab berdi. Keyinchalik Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarida esa tarixiy jarayonlarni tabiiy muhit, xo'jalik faoliyati va aholi joylashuvi bilan bog'liq holda talqin qilish usuli rivojlandi. 1973-yilda shu yo'nalishda doktorlik dissertatsiyasining himoya qilinishi mazkur izlanishlar ilmiy jihatdan tizimli tus olganini ko'rsatadi [7, 5–7-b.]. Bu holat olimning tarixni faqat siyosiy voqealar bilan cheklamay, jamiyat va tabiat o'rtasidagi uzoq muddatli munosabatlar orqali anglashga intilganini ko'rsatadi.

Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odatlar, tili, madaniyati va jamoaviy xotirasi bilan chambarchas bog'liq. Ularni ilmiy o'rganish qadriyatlarning kelib chiqishi va o'zgarish jarayonlarini anglash, avlodlar o'rtasidagi ma'naviy aloqalarni tushunishga xizmat qiladi. A. R. Muhammadjonovning tarixiy-madaniy mavzularga bag'ishlangan ishlari ana shu masalalarni tarixiy manbalar va madaniy meros bilan bog'lab ko'rishga imkon beradi. «Tarix falsafasi — ma'naviyat ko'zgusi» asarida tilga olingan hashar, to'y-marakalar va mahalla hayoti kabi mavzular jamoaviy hamkorlik, o'zaro yordam va ijtimoiy birdamlikning tarixiy shakllarini o'rganish uchun muhimdir [6, 272-b.]. Bu an'analarni tadqiq etishda ularni o'zgarmas hodisalar sifatida emas, balki muayyan davrning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitida shakllangan va vaqt o'tishi bilan yangilanib borgan madaniy tajriba sifatida qarash lozim. Tarixiy merosni yosh avlodga yetkazishda ilmiylik va tarbiyaviy yondashuv o'zaro uyg'un bo'lishi kerak. Tarixiy shaxslar faoliyati, me'moriy yodgorliklar, qadimgi shaharlar va urf-odatlar haqidagi bilimlar yoshlarda o'tmishga qiziqish uyg'otishi mumkin. Biroq tarix ta'limi faqat faxr tuyg'usini shakllantirish bilan cheklanmasligi, balki manbalarni mustaqil tahlil qilish, dalillarni baholash va turli nuqtayi nazarlarni solishtirish ko'nikmalarini ham rivojlantirishi zarur [7, 426–431-b.]. Shu nuqtayi nazardan, Muhammadjonovning ilmiy merosini o'rganish milliy o'zlikni anglashni tarixiy dalillarga asoslangan bilim bilan bog'lashga yordam beradi. Milliy g'urur tarixiy voqealarni xolis bilish, ajdodlar merosining murakkab jihatlarini tushunish va madaniy boyliklarni asrab-avaylash mas'uliyati bilan mustahkamlanadi.

XULOSA

Akademik A. R. Muhammadjonovning ilmiy merosi tarixiy tafakkur va milliy qadriyatlarni o'rganish uchun muhim ilmiy asoslardan biridir. Uning tarixshunoslik, manbashunoslik, arxeologiya, qadimgi shaharlar tarixi, toponimika va madaniy merosga oid ishlari O'zbekiston tarixining turli qirralarini o'rganishga xizmat qiladi. Olimning Amir Temur va temuriylar davriga bag'ishlangan tadqiqotlari davlatchilik, shaharsozlik va madaniy taraqqiyot masalalarini tarixiy manbalar asosida tahlil qilish imkonini beradi. «Tarix falsafasi — ma'naviyat ko'zgusi» asari esa tarixiy xotira, urf-odatlar, joy nomlari va jamoaviy qadriyatlarning ma'naviy hayotdagi o'rnini tushunishga ko'maklashadi.

Maqola doirasidagi tahlil shuni ko'rsatadiki, tarixiy merosning jamiyat uchun ahamiyati uni saqlash va targ'ib qilish bilangina emas, balki ilmiy jihatdan o'rganish, manbalarni qiyoslash va tarixiy jarayonlarni xolis baholash bilan ham belgilanadi. Shu bois A. R. Muhammadjonov asarlarini ta'lim va tadqiqot jarayonida o'rganish yoshlarda tarixiy fikrlash, milliy qadriyatlarga ongli munosabat va madaniy meros uchun mas'uliyatni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 288 b.
2. Jo'rayev N. J. Tarix falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999. – 488 b.
3. Muhammadjonov A. R. Temur va temuriylar saltanati (tarixiy ocherk). – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1994. – 157 b.
4. Muhammadjonov A. R., Rajabov Q. Amir Temur (tarix va shaxs). – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – 160 b.
5. Muhammadjonov A. R. Qadimgi Toshkent: tarixiy va arxeologik lavhalar. – Toshkent: Sharq, 2009. – 61 b.
6. Muhammadjonov A. R. Tarix falsafasi – ma'naviyat ko'zgusi. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 272 b.
7. Abdumotov A. A. Akademik Abdulahad Muhammadjonov ilmiy merosida tarixiy tafakkur masalasi // Science and Innovation. – 2024. – Vol. 3, Special Issue 6. – B. 426–431.